

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 108–124

doi 10.15421/26190208

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 930(091)–058.52

Державна політика протидії фальшивомонетництву в Російській імперії XIX – початку XX ст.

В. П. Коцур

Доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000–0003–4968–4813

phdpu.edu@gmail.com

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет ім. Г. Сковороди»,
вулиця Сухомлинського, 30, м. Переяслав,
Україна, 08401*

А. С. Бойко-Гагарін

Кандидат історичних наук

ORCID: 0000–0003–4610–3665

ResearcherID: N-6985–2017

boiko.gagarin@gmail.com

*Національний музей історії України,
вулиця Володимирська, 2, м. Київ, Україна, 01001*

Анотація. Метою статті є аналіз основних складників державної політики протидії підробці монет та банкнот у Російській імперії. **Методи дослідження:** аналітичний, синтетичний, логічний, ретроспективний, математичний та ілюстративний. **Основні результати:** в статті розглянуто процеси фальшування монет та

банкнот у Російській імперії за матеріалами державних історичних архівів, офіційних державних законодавчих актів та дорадянських періодичних видань (газет). Головну увагу авторами приділено питанню державної політики протидії фальшуванню грошей, що включає аналіз тогочасного законодавства, зокрема «Укладення про покарання кримінальні та виправні» видання 1845 та 1866 рр., Монетного Статуту видання 1857 р., а також іменні імператорські укази та постанови й маніфести Сенату. **Практичне значення:** матеріали статті нададуть можливість провести ґрунтовний аналіз аспекту підробки грошей в Україні у складі Російської імперії. **Оригінальність:** дослідження виконане за маловідомими джерелами, більшість із яких вводиться до наукового обігу уперше. **Наукова новизна:** розглянуто основні складові державної політики щодо боротьби із фальшивомонетництвом: інформування населення про появу підробок з переліком їх ознак; особливості проведення слідства та заохочення населення до викриття зловмисників; проведення державної експертизи підозрілих та вилучених у ході слідства підроблених асигнацій, кредитних білетів та монет; судочинство та покарання за скоєні злочини винних у підробці монет та банкнот. **Тип статті:** аналітична.

Ключові слова: підробка грошей; законодавство Російської імперії; дорадянська газетна періодика; слідчі справи історичних архівів.

Надійшла до редколегії 15.09.2019

Прорецензована 18.12.2019

Рекомендована до друку 28.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 108–124

doi 10.15421/26190208

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 930(091)–058.52

**Государственная политика
 противодействия
 фальшивомонетничеству
 в Российской империи
 в XIX – начале XX вв.**

В. П. Коцур

Доктор исторических наук, профессор

ORCID: 0000–0003–4968–4813

phdpu.edu@gmail.com

*ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный
 педагогический университет им. Г. Сковороды»,
 улица Сухомлинского, 30, г. Переяслав,
 Украина, 08401*

А. С. Бойко-Гагарин

Кандидат исторических наук

ORCID: 0000–0003–4610–3665

ResearcherID: N-6985–2017

boiko.gagarin@gmail.com

*Национальный музей истории Украины,
 улица Владимирская, 2, г. Киев, Украина, 01001*

Аннотация. Целью статьи является анализ основных составляющих государственной политики противодействия фальсификации монет и банкнот в Российской империи. *Методы статьи:* аналитический, синтетический, логический, ретроспективный, математический и иллюстративный. *Основные результаты:* в статье рассмотрены процессы

фальсификации монет и банкнот в Российской империи, опираясь на материалы государственных исторических архивов, официальных государственных законодательных актов, а также досоветских периодических изданий (газет). Внимание авторов сконцентрировано преимущественно вокруг вопроса государственной политики противодействия фальсификации денег, охватывающего анализ законодательства того времени, в частности, Уложения о наказаниях уголовных и исправных редакции 1845 и 1866 гг., Монетного Устава редакции 1857 г., а также именные Императорские указы и манифесты Сената. *Практическое значение:* изложенный в статье материал позволит провести основательный анализ аспекта подделки денег в Украине в имперский период. *Оригинальность:* исследование основано на малоизвестных источниках, большинство которых вводится в научное обращение впервые. *Научная новизна:* рассмотрены основные составляющие государственной политики борьбы с подделкой денег: информирование населения о появлении подделок с перечнем их признаков; особенности проведения следствия и поощрения местного населения к раскрытию злоумышленников; проведение государственной экспертизы подозрительных изъятых в ходе следствия поддельных ассигнаций, кредитных билетов и монет; судопроизводство и наказания за совершенные преступления виновных в подделке монет и банкнот. *Тип статьи:* аналитическая.

Ключевые слова: подделка денег; законодательство Российской империи; досоветская газетная периодика; следственные дела в исторических архивах.

Поступила в редколлегию 15.09.2019

Прорецензирована 18.12.2019

Рекомендована в печать 28.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 108–124

doi 10.15421/26190208

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK112.8

The state policy against counterfeiting in the Russian Empire in the 19th and the beginning of the 20th centuries

V. P. Kotsur

D.S. (History), Professor
ORCID: 0000–0003–4968–4813
phdpu.edu@gmail.com

*Hryhorii Skovoroda Pereyaslav-Khmelnytskyi
Pedagogical University,
30 Sukhomlinsky street, Pereyaslav, Ukraine, 08401*

A. S. Boiko-Haharin

PhD (History)
ORCID: 0000–0003–4610–3665
Researcher ID: N-6985–2017
boiko.gagarin@gmail.com

*National museum of history of Ukraine,
2 Volodymyrska street, Kyiv, Ukraine, 01001*

Abstract. *The purpose of the article* is the analysis of the main parts of the state protecting politics over the process of the coins and banknotes counterfeiting in Russian Empire. *Research methods:* analytical, synthetic, logical, retrospective, mathematical and illustrative. *Main results:* the article reveals the processes of coins and bank-note counterfeiting in the Russian Empire referred to the material from state historical archives, official government laws and pre-Soviet periodicals (newspapers). The authors paid main attention to the question of state policy against money counterfeiting that includes legislative analyses of that time, in particular Conclusion of Criminal Punishment and Penitentiary, issues of 1845s and 1866s, Monetary Statute, issue of 1857 as well as nominal imperial edicts, regulations and manifestos of Senate as to forgery counteractions and

coins protection, published in Complete Edition of Collected Laws in the Russian Empire. *Practical significance:* the material presented in the article will allow a thorough analysis of the aspect of counterfeiting money in Ukraine in the imperial period. *Originality:* the corpus of analyzed sources allowed us to form conclusions as to efficiency state in fighting politics against money forgery in Russian Empire in the 19th and the beginning of 20th century. The perspective of the further research we see in the widening of sources base that will help us to conduct deeper aspect analyses on money forgery in Ukraine as part of Russian Empire. *Scientific novelty:* the basic constituents of public policy are considered in relation to a fight against forgery counteractions, which is population informing of imitations appearance with the list of their signs; implementation of investigation features based upon population encouragement to the malefactors' exposure; state expert assessment implementation of suspicious and forged money extracted during the investigation; legal procedure and punishment for committed crimes in money and bank-notes counterfeiting; in investigation cases of State Archives Fund some unknown before facts within state fight against money counterfeiting have been found and a new stamp on physical evidence has been implemented into the scientific circulation, the absence reasons for money and loan-bills forgery in the Fund of State Museums have been estimated. The research is based upon unknown sources, most of which have been implemented into the scientific circulation for the first time. Analyses of legislative system of that time against money forgery, peculiarities of investigation, trial and sentence helped us to find out some misconceptions in factual decisions from those, fixed in laws and layouts. *Article type:* analytical.

Keywords: Counterfeiting money; Law of the Russian Empire; Pre-Soviet newspaper periodicals; Investigative files in the historical archives.

Received 15.09.2019

Reviewed 18.12.2019

Accepted 28.12.2019

Постановка проблеми. Проблема приватної підробки грошей із моменту появи перших монет протягом століть залишалася гострою та актуальною для будь-якої державної влади. Упродовж всього періоду існування грошей як інструментів обігу, обміну, накопичення та платежу державою застосовувалися найрізноманітніші інструменти протидії їх фальшуванню. Здавна на вищому законодавчому рівні для фальшивомонетників встановлювалася смертна кара за підробку монет, паралельно з розвитком технічного прогресу підвищувався ступінь захисту грошей. Політика Російської імперії щодо протидії процесам підробки грошей включала такі складники: інформування владою населення про появу та ознаки підробок, законодавчу базу, слідство, обшук та затримання, проведення державної експертизи підозрілих монет, судочинства над фальшивомонетниками.

Історіографія. В імперську добу тематика підробки грошей вивчалася головним чином з юридичного погляду. Одним із перших дослідників процесів покарання винних у фальшивомонетництві був професор Університету Св. Володимира В. Сокольский (Сокольский, 1873). Учений проаналізував зміни у ставленні державної влади до сутності фальшивомонетництва як злочину проти держави, а також інтерпретації його як образи владної особи, як суспільно шкідливої діяльності, що виражалася в шахрайстві та зловживанні довірою. Професор В. Сокольський також звертав увагу на міркування щодо сутності та походження розуміння фальшивомонетництва як злочину, інтерпретуючи підробку грошей не лише як факт особистої образи владної особи, а і як злочин проти суспільства та держави в той час, коли держава почала визнавати монетну регалію як власне виняткове право (Сокольский, 1873, сс. 5–6). Дійсно в Монетному Статуті редакції 1857 р. у ст. 57 визначено: «Право карбувати державну монету та вводити її в обіг, переливати та переробляти, встановлювати вагу, пробу, розділення на найменування належать до числа прав державних» (Свод Законов Российской империи, 1857, с. 11). Російським нумізмом М. Деммени було опубліковано витяг, що охоплює лише ті законодавчі акти Повного зібрання Законів Російської імперії (ПЗЗРІ), що стосуються монетної справи і в тому числі – покарань за фальшивомонетництво (Деммени, 1887).

У радянську добу майже відсутній інтерес науковців до питання фальшування грошей у Російській імперії, у тому числі й до державної політики протидії цим злочинам. Лише Е. Стефановським (Стефановский, 1977, сс. 160–163) надано опис підробок банкнот, що зберігаються у фондах Державного архіву Харківської області.

У наш час знову виникає зацікавлення дослідників вивченням особливостей фальшування грошей та протидії фальшивомонетництву. Щодо сучасної нумізматичної історіографії у фокусі досліджень обраної теми спостерігаємо цікавий випадок – результати своїх досліджень публікують фахівці у галузі історії та юристи, котрі досліджують історію криміналістики та права. Але переважна більшість учених питання фальшивомонетництва в галузі історії права не використовують історичні джерела (матеріали історичних архівів, музейні зібрання, газетні повідомлення, приватні колекції тощо), аналізуючи окремі широко відомі праці з історії грошового обігу, отримуючи таким чином досить спорадичні висновки, що не мають наукової новизни та даних, опублікованих уперше. Наприклад, дослідниця історії права І. Рязанцева вказує з непідтверджених джерел, що встановлення факту підробки особою встановлювалось із застосуванням офіційно регламентованих у той час тортур, а в окремих випадках підозрюваному пропонувалося повторити виготовлення аналогічної підробки на слідчому експерименті (Рязанцева, 2011, с. 36). Прикладів такої практики ми не знаходимо серед вивчених архівних джерел в Україні.

Зображення тогочасних підробок монет за прототипом російських імперських опубліковане в альбомі-каталозі, складеному Я. Адриановим (Адрианов, 2016, с. 22), де використано матеріали приватних колекцій з Росії, Білорусі та України, а також повідомлення на різноманітних інтернет-ресурсах. На жаль, у роботі дослідника майже не використано достовірних джерел (архівних матеріалів та музейних колекцій), а також не зафіксовано місць знахідок опублікованих у виданні фальшивих монет, не вказано на їхню приналежність до тих чи інших колекцій, інакше кажучи, майже повністю проігноровано науковий підхід у нумізматичному дослідженні.

Окремі питання процесу підробки грошей у Російській імперії вивчалися І. Колобовою (Колобова, 2015, с. 208), Н. Тимошиною (Тимошина, 2015, с. 200), А. Бойком-Гагаріним (Орлик, Бойко-Гагарін, 2017, сс. 143–164), С. Орлик (Орлик, 2018а, сс. 51–54; Орлик, 2018б, с. 35; Орлик, 2018с, с. 761), а також В. Коцуром (Kotsur, and Boiko-Naharin, 2019, сс. 66–77). Отже, з наведеного вище ми бачимо, що в часи побутування монет Російської імперії, дослідження їх підробки здійснювалися головним чином у фокусі юридичного складника. І вже у XXI ст. відновився інтерес до теми підробок монет. Ці проблеми паралельно досліджуються фахівцями в галузі нумізматики та історії криміналістики.

Метою дослідження є аналіз основних складників державної політики протидії підробці монет та банкнот у Російській імперії, здійснений на основі тогочасних актових, архівних та матеріальних джерел задля встановлення їхньої відповідності та розширення уявлення про стан зазначеної проблеми в Україні XIX – початку XX ст.

Джерела. В статті використано широке розмаїття джерел: матеріали державних історичних архівів, збережені у фондах музеїв монети та паперові грошові знаки, а також публікації на сторінках газетної періодики.

Виклад основного матеріалу. Джерелами вивчення процесів фальшування монет та протидії йому з боку держави є матеріали архівів, музейні зібрання, газетні повідомлення та приватні колекції. Важливим джерелом вивчення проблем державної політики протидії фальшивомонетництву є тогочасна законодавча база, що встановлювала як заборону на відтворення державних монет, так і покарання за цей вид злочину. Українським істориком В. Орликом відмічено значний інформаційний потенціал законодавчих актів (Орлик, 2011) у дослідженнях проблем економічної історії Російської імперії. Усі основні законодавчі акти того часу об'єднано в ПЗЗРІ, що вперше побачило світ у 1830 р. та містить накази, постанови та маніфести російської влади населенню країни, у тому числі й свідчення про регуляцію фінансової діяльності та грошового обігу. Згідно з тогочасним законодавством на рівні з фальшивомонетництвом переслідування на державному рівні зазнавали особи, що здійснювали незаконне переплавлення монет, а також ввозили монети гіршої якості з-за кордону (Сокольский, 1873, сс. 157–158). Згідно з Маніфестом від 20 червня 1810 р. (ПЗЗРІ. Том 31. № 24264, 1810, сс. 216–217) населенню заборонялося переплавляти мідну монету, такі дії прирівнювалися до фальшивомонетництва (Сокольский, 1873, с. 167). Під контролем поліції перебували підприємства, що мали відповідне для плавлення металів устаткування. Через поширення в 1826 р. переплавки монет у Київській та Волинській губерніях у ці регіони Міністерством фінансів було відправлено відповідного чиновника, на основі звіту якого 13 серпня 1826 р. було оголошено указ Сенату про відновлення суворості уваги до цього виду злочину (Сокольский, 1873, с. 168). Загалом перше видання ПЗЗРІ (1649–1825 рр.) щодо підробки монет у період з 1808 р. по 1819 р. містить три постанови, згідно з якими всі виявлені фальшиві монети відправлялися на експертизу до Монетного двору, покарання за переплавлення монети та завезення з-за кордону фальшивої монети встановлювалося на рівні із фальшивомонетниками.

Загалом заборона виготовлення монет приватними особами імперською владою була встановлена низкою законів, що в різній редакції видавалися протягом усього XIX ст.:

- 1842 р. найвище затвердженою думкою Державної Ради було постановлено, що нанесення золотого покриття на обігові монети чи фарбування асигнацій у колір банківських білетів більшого номіналу без порушення права державної монетної регалії на безпосереднє виготовлення грошей може кваліфікуватися як фінансове шахрайство і передбачати менше покарання, ніж фальшивомонетництво (Сокольский, 1873, с. 197);
- 1845 р. було видано перший у Російській імперії кодекс законів «Укладення про покарання кримінальні та виправні» (Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, 1845), у Гл. II-й «Про порушення статутів монетних» детально описувалися всі види підробки монет та паперових банківських білетів, а також визначалися покарання за виготовлення фальшивих грошей;
- 1857 р. у VII томі Зводу законів Російської імперії (далі – ЗЗРІ) було опубліковано «Устави монетний, гірський та про сіль» (Свод Законов Российской империи, 1857, сс. 1–42);
- 1899 р. було прийнято новий Монетний Статут, що завершив реформи С. Ю. Вітте та проіснував до розпаду Російської імперії (ПЗЗРІ. Том 19. № 17120, 1902, сс. 665–671).

Перераховані законодавчі акти загалом майже не змінюють підходу до протидії фальшивомонетництву, визначення основних видів злочинів, а також передбачених покарань.

На з'їзді криміналістів 1910 р. професором М. І. Чубинським було виголошено доповідь щодо застарілості колишнього «Уложення про покарання кримінальні та виправні» та висловлено слушну думку щодо необхідності ширшого використання нового Зводу кримінальних уложень (Южная Заря, 1910, № 1177, сс. 1–2).

Для боротьби з фальшивомонетництвом державна влада вдавалася також до систематичного інформування державних структур, що мали стосунок до роботи із готівкою. Так, зокрема, шляхом розсилання спеціальних бюлетенів централізовано надавалася інформація з ідентифікації підробок, наводилися детальні описи різного роду фальсифікатів монет та банкнот. Наприклад, шляхом організованої таємної розсилки від Міністерства фінансів на завод Київський Арсенал потрапив інформаційний бюлетень з описом ознак фальшивих кредитних білетів номіналом 100 руб. У цьому бюлетені вказувалося, що «зміни зустрічаються як

на білетах з підписом управляючого Жуковського, так і на білетах із 1894 р. з підписом управляючого Е. Плеске. *Лицьовий бік білетів*. Жовтий друк. У розетці, під великою цифрою «100», справа, зовнішній бордюр овала виконаний ясніше і наближений до справжніх білетів. Коричневий друк. Слова «СТО» та «РУБЛЕЙ», написані: перше – над, а друге – під великою чорною цифрою «100», на правій стороні білетів – зменшені проти першочергової підробки (див. 3-ій рисунок попереднього опису) /.../. (ДАК, Ф. 338, Оп. 1, Спр. 5, Арк. 28, 1896). Звернімо увагу на те, що брошура з описом містить покликання на попередні брошури та інформаційні бюлетені, у яких описано інші роди підробки, що свідчить про планові систематичні розсилки таких видань на постійній основі.

Проблема фальшивомонетництва була настільки поширеною, що інформацію про появу фальшивих монет та банкнот розміщували на шпальтах тогочасних газет. Найчастіше такі публікації не містили детальної інформації про відмінні риси підробок, повідомляючи лише про сам факт появи підробок у якомусь із регіонів імперії, навіть віддаленому. Так, зокрема, туркменська газета «Асхабад» у 1909 р. повідомляла про те, що в м. Одесі було виявлено «фабрику фальшивих монет, конфісковано 1056 руб. монет та матеріали для виготовлення, арештовані під час роботи четверо, власник квартири втік» (Асхабад, № 3239, 1909, с. 3). Інколи газетні повідомлення містили рекомендації для самостійного виявлення підробок. Так, зокрема, київська газета «Южная Копейка» 28 квітня 1912 р. повідомляла: «У Петербурзі виявлені нові 500-рублеві папірці, надіслані із Сибіру. Підробка досить досконала. Відрізнити піддроблені від справжніх 500 рублівків можливо, лише наклавши поряд одну на одну та провівши дослідження. Водяний портрет Петра відмінно підроблений граверним способом» (Южная Копейка, № 487, 1912, с. 2).

Під час Першої Світової війни газети інформували також про те, що нові російські банкноти дрібних номіналів з однаковими серійними номерами (що з'явилися в обігу через їх надмірний випуск для потреб війни) не були підробками, а виготовлялися за спрощеною технологією. Так, зокрема, у газеті «Аккерманское Слово» вказувалося, що у грошовому «обігу за останній час з'явилися кредитні папірці з однаковими номерами серій та білетів, при чому номери цих серій скорочені. Особливо це спостерігається в номерах від 1 до 100. Як виявляється, поява коротких №№ пояснюється прийнятим оберненим порядком випуску серій. /.../ Про це в офіційних виданнях Міністерства фінансів вже було роз'яснено» (Аккерманское Слово, 1916, № 1453, с. 3). Прикладом цих емі-

сій можуть також слугувати збережені в зібранні Національного музею історії України кредитні білети номіналом 1 руб. зразка 1898 р. з однаковими серією та номером «НВ-479» у кількості 5 од. (НМІУ. Інв. № ПГЗ-754/1–1, ПГЗ-754/1–2, ПГЗ-754/1–3, ПГЗ-754/1–4, ПГЗ-754/1–5;). Отже, газетні повідомлення з пересторогою для читачів щодо появи фальшивих грошей сприяли підвищенню навичок у населення самостійного виявлення підроблених грошей і відповідно протидії фальшивомонетництву.

Для полегшення роботи правоохоронних органів влада заохочувала місцеве населення до співпраці з поліцією, наголошуючи в законодавчих актах про обов'язок кожного повідомляти про факти виявлення фальшивих грошей, а також підозр про їхнє виробництво, стимулюючи до цього обіцянкою **надання винагороди** тим, хто повідомить про злочин із подальшим підтвердженням і затриманням фальшивомонетників із готовою продукцією. Згідно з маніфестом від 20 червня 1810 р. про заборону переплавки мідної монети населенням, тим, хто доніс достовірну інформацію про факти незаконної переплавки міді, передбачалася винагорода в кількості 2/3 виявленого незаконного сплавленого металу (Сокольский, 1873, сс. 167). Згідно з Указом від 17 вересня 1835 р. винагорода для тих, хто надавав достовірні дані, доносячи на виробників фальшивих асигнацій, очікувала значно більша нагорода проти тих, хто доносив на причетних до виготовлення фальшивих монет (Сокольский, 1873, с. 196). Логіка цього законодавчого акту полягала в тому, що виготовлені фальшиві монети, лише зовні покриті тонким шаром дорогоцінного металу, при їх тривалому невиявленні не зможуть довго курсувати та наносити шкоду державі, будучи досить швидко виявленими в процесі обігу.

Згідно зі ст. 195 Монетного Статуту 1857 р. за сприяння затриманню фальшивомонетників та їх викриття місцевими мешканцями передбачалася винагорода від Міністра фінансів за погодженням із Міністром внутрішніх справ у розмірі від 15 до 150 руб., а в окремих випадках – до 300 руб. із коштів Державного казначейства (Свод Законов Российской империи, 1857, с. 34). Дослідниця історії фальшивомонетництва в Білорусі І. Колобова виявила у фондах Національного історичного архіву Республіки Білорусь справу про підробку лікарем Бартошевичем у Вітебську «грошових папірців», про що неодноразово міністру внутрішніх справ доносили місцеві жителі (Колобова, 2015, с. 208).

Якщо викриття фальшивомонетників надавало право населенню на отримання винагороди, то приховування зловмисників від влади суворо каралося. Так, зокрема, «Укладення про покарання

кримінальні та виправні» в редакції 1845 р. встановлювало, що ті, хто знав і не повідомив про факти підробки монет у своєму районі, також позбавлялись особових прав та висилалися на проживання в Томську та Тобольську губернії із тюремним ув'язненням терміном від 2 до 3 років, або відправленням в арештантські роти терміном від 4 до 6 років. В «Укладенні про покарання кримінальні та виправні» в редакції 1866 р. передбачалося заслання в Сибір за аналогічне неповідомлення владі про зловмисників (Ст. 559 Укладення про покарання 1866 р.). Проте для учасників виготовлення фальшивих монет, які самостійно та добровільно викривають своїх співників, гарантувалося позбавлення від покарання (Таганцев, 1876, с. 275).

Губернатор Владимирської губернії І. М. Долгорукий (1764–1824) у своїх спогадах зазначав, що за успішне виявлення та затримання фальшивомонетників нижні чини поліції інколи винагороджувалися медалями, натомість бажана ними грошова винагорода за закінчену справу не передбачалася, що зумовлювало меншу ефективність їхньої роботи (Тимошина, 2015, с. 201–202).

Місцеве населення у випадках отримання та самостійного виявлення підозрілих монет здебільшого виконувало встановлений законодавцем обов'язок та передавало підробки до правоохоронних органів. Так, зокрема, у газеті «Кієвлянин» у жовтні 1907 р. повідомлялося про передачу фальшивої монети правоохоронним органам, «ще 16 серпня аналогічна [фальшива – Авт.] монета 50-копійчаного номіналу була передана слідчому відділенню київським купцем Яковом Ющинським» (Кієвлянин, 1907, № 284, с. 4).

В «Укладенні про покарання кримінальні та виправні» в редакції 1866 р. передбачалося покарання для осіб, які випадково отримали фальшиві гроші чи натрапили на них, але не повідомили органи державної влади й пішли на подальший збут для уникнення власних збитків. Такі особи каралися відповідно до ст. «Шахрайство» (Ст. 567 «Укладення про покарання кримінальні та виправні» 1866 р.) (Таганцев, 1876, с. 275).

У фондах архівів містяться чимало свідчень про процес розшуку винних у підробці монет і навіть виявлення та затримання головних організаторів такої злочинної діяльності. Так, зокрема, у червні 1913 р. в Києві було викрито фабрику підробки грошей, у розслідуванні діяльності якої поліція тривалий час не могла розшукати та затримати збувальників фальшивих грошей. Проте, після затримання візника, який намагався розмінити фальшиві гроші в ресторані «Курськ» по вул. Нижній Вал, 21, (Южная Копейка, 1913, № 914, с. 3). У заарештованого П. Тимошенка поліція виявила 3 фаль-

шиві 10-рублеві монети, а ймовірне місце виготовлення було встановлене на хуторі Старій Милі в напрямку до Житомира від Святошино (сучасне с. Мила Київської обл. – Авт.). На затримання зловмисників виїхали на автомобілі керівник розшукового відділення поліції А. С. Репойто-Дубяго та молодші чини поліції, у результаті чого було заарештовано одного із членів банди І. Гуральника, у квартирі якого згодом було виявлено придатне для фальшивомонетництва обладнання (Южная Копейка, 1913, № 915, с. 3). Це свідчить про високу зацікавленість керівництва органів поліції в розкритті справ фальшивомонетників, яким надавалася важливість державного значення, що й визначало використання найновіших технічних досягнень: фотографії, автомобілів, визначення хімічного складу, тощо.

Під час слідства над фальшивомонетниками в Києві використовували їхні фотографії, про що свідчать наявні в Державному архіві Київської області кримінальні справи за 1911–1912 рр. В особових справах Київської губернської тюремної інспекції містяться фотографії учасників виготовлення фальшивих грошей: Шая Хаїмова-Шмулева Вайнермана (ДАКО, Ф. 7, Оп. 5, Спр. 1331, с. 3) та Павла Степановича Труша (ДАКО, Ф. 7, Оп. 5, Спр. 678, с. 29). Цікавим є акт огляду каторжника міщанина Іозефа Совранського, засудженого за підробку монети, що містить анкету засудженого та його фотокартку (Рис. 1). Також в анкеті передбачалося заповнення таких пунктів: здатність направлятись у заслання; здатність до праці; чи може бути закований у кандали; чи придатний до відправлення на о. Сахалін; чи може довго йти пішки; чи вимагає особливо уважного нагляду; яким володіє ремеслом тощо (ДАКО, Ф. 7, Оп. 5, Спр. 1129, с. 20–23). Цікавим у справі засудженого Іозефа Совранського також є те, що в заповненій анкеті вказано про відсутність володіння ремеслом, що викликає подив, адже для виготовлення підробок монет необхідні були певні навички з обробки металів та нанесення металевого покриття, лиття і т. п. (ДАКО, Ф. 7, Оп. 5, Спр. 1129, с. 20–23).

22 квітня 1911 р. газета «Киевские Отклики» повідомила про запит київської кримінальної поліції до Катеринослава (сучасне м. Дніпро – Авт.) щодо пересилання місцевій поліції фотокарток із зображеннями фальшивомонетників, з огляду на частішу появу в Києві фальшивих монет різного номіналу. Київська поліція припускала, що фальшивомонетники з Катеринослава мали в місті своїх представників, які займалися збутом (Киевские Отклики, 1911, № 58, с. 3).

У ст. 213 Монетного Статуту 1857 р. прописувався алгоритм допиту підозрюваних у підробці

Рис. 1. Фотокартка зі слідчої справи фальшивомонетника Іозефа Совранського, Київська губерньська тюремна інспекція, 1906 р.

монет, а також тих, хто заявив про виявлення підробок. Отже, під час слідства у справі про підробку грошей поліція мала дізнаватися у фігурантів справи, де було отримано таку монету, хто її давав чи брав, допитуючи також всіх тих, на кого буде вказано. Законодавчо заборонялося при цьому чинити тиск на допитуваного (Свод Законов Российской империи, 1857, с. 37), враховуючи ймовірність відсутності в його діях вини. Він вважався жертвою злочинних дій.

У січні 1915 р. жандармське управління Тимчасового військового генерал-губернаторства в областях Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, проводячи слідство, повідомляло: «/.../ у Львові поширюються фальшиві [російські – Авт.] кредитні білети, головним чином 100 рублевого номіналу» (ЦДІАУК, Ф. 365, Оп. 1, Спр. 30, Арк. 49.). За матеріалами цієї справи жандарми переслідували підозрюваних та встановили за ними спостереження. А в лютому 1915 р. львівське жандармське управління розслідувало повідомлення про масове розповсюдження євреєм Лейферманом фальшивих російських грошей (ЦДІАУК, Ф. 365, Оп. 1, Спр. 195, Арк. 64–65). Кульмінацією розшукових слідчих дій було затримання фальшивомонетників та викриття безпосереднього місця виготовлення підробок.

У разі виявлення при обшуку в приміщенні чи в особистих речах підозрюваного підозрілих чи фальшивих грошей, самі підозрювані часто надавали пояснення ситуації, що не змогли ідентифікувати підробку через відсутність спеціальних знань.

Так, 27 жовтня 1846 р. у корчмі в м. Сенні в гаманці місцевого жителя були виявлені 2 олов'яні рублі сріблом, справжні мідні пів копійки сріблом, а також шматочок олова. Селянин заявив, що після отримання покарання у 50 ударів різками за крадіжку коня в селянина Мідаки, повертаючись додому, знайшов гаманець виявлений у нього, а визнані фальшивими рублі не зміг ідентифікувати, прийнявши за справжні (Колобова, 2015, с. 208). Ст. 211 Монетного Статуту 1857 р. встановлювалося, що у випадку, якщо серед сплачених у мито готівкових грошах буде виявлено більше 15 коп. в 1 руб. (тобто менше 15 % монет, а враховуючи номінальні ряди обігових російських монет та той факт, що в якості зразка для підробки найчастіше обиралися монети середнього номіналу, цією граничною кількістю могла бути навіть 1 монета номіналом менше 15 чи 20 коп.) підроблених грошей схожого виконання, то власника відправляли в поліцейське управління для допиту. У разі виявлення фальсифікатів на суму меншу, аніж 15 коп. в 1 руб., або всіх підробок різного роду, такі монети конфісковувались і відправлялись у Департамент Гірських та Соляних справ для експертизи, а власники цих монет звільнялися від розслідування. Ст. 212 передбачався аналогічний алгоритм дій для торговців, що виявили в покупців фальшиві гроші (Свод Законов Российской империи, 1857, с. 36–37).

Розвиток технічного прогресу сприяв налагодженню фальшивомонетництва на новому технологічному рівні. Зловмисники навіть організували масове підпільне виготовлення підробок на таємних

фабриках в умовах добре налагодженого масового виробництва за допомогою верстатів та іншого промислового обладнання. Таку підпільну фабрику з виробництва фальшивих грошей було виявлено в Полтавській губернії у с. Сторожовому (нині Чутівський р-н Полтавської обл. – Авт.) (Полтавські Ведомости, 1909, № 368, с. 2.). Оприлюднення інформації про викриття фабрик фальшивомонетників міжрегіонального чи навіть міжнародного значення стало одним із популярних повідомлень газетними редакторами до читачів. Так, наприклад, у газеті «Кієвлянин» вказувалося про «виявлення фабрики фальшивих монет на Деміївці. При виявленні завідувачем слідчого відділу поліції фабрики фальшивих монет на Деміївці були відібрані в Коноваленка різні пристосування та інструменти фальшивомонетників, що 13 жовтня визнані експертами дійсно придатними для виготовлення фальшивих монет. Показання Коноваленка, що він виготовляв підробки лише декілька днів, недостовірні, адже ще 16 серпня аналогічна монета 50-копійчаного номіналу була передана слідчому відділенню київським купцем Яковом Ющинським. Експертами визнано, що Коноваленко виготовляв монети із сплаву жовтої міді, олова та незначної кількості срібла. Виготовлені ним монети дуже грубого виконання» (Кієвлянин, 1907, № 284, с. 4). На шпальтах газети «Чернігівське Слово» 18 березня 1915 р. повідомлялося про викриття в Москві банди, що протягом двох років збувала фальшиві гроші на Кавказі та Поволжі, загальний збиток від діяльності якої оцінювався у 200 000 руб. (Черниговское слово, 1915, № 2378, с. 1). Це дає підставу стверджувати про широкий розмах фальшивомонетництва на початку XX ст., особливо в роки Першої Світової війни, та актуальну проблему посилення заходів боротьби з ним з боку держави.

У процесі слідства над фальшивомонетниками в Російській імперії існувала *процедура фахової експертизи* виявлених підозрілих кредитних білетів чи монет. Згідно з указом Сенату № 23552 від 31 березня 1809 р. всі виявлені в країні фальшиві монети мали доставлятися на експертизу до Монетного Департаменту (ПЗЗРІ, Том 30, 1808–1809, с. 892). Однією із функцій створеної в 1818 р. Експедиції заготівлі цінних паперів було також розроблення та вдосконалення засобів захисту паперу асигнацій для успішнішої боротьби з фальшивомонетництвом (Рязанцева, 2011, с. 37). Циркуляром Міністерства юстиції 1915 р. передбачалося, що всі виявлені фальшиві кредитні білети мали бути направлені на експертизу в Експедицію заготівлі цінних паперів (ЦДІАУК, Фонд 317, Оп. 1, Спр. 5885, Арк. 20).

Отже, у XIX – на початку XX ст. головну функцію із проведення експертизи паперових грошових

знаків виконувала саме Експедиція заготівлі цінних паперів, на адресу якої для проведення експертизи поштою надсилалися підозрілі грошові знаки, після чого до департаменту поліції надходив лист з актом експертизи та повідомленням, що підроблені грошові знаки знищено (ЦДІАУК, Фонд 317, Оп. 1, Спр. 7284, Арк. 209–210).

Знищення монетних фальсифікатів передбачалося в «Укладенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. за № 19283, зокрема, встановлювалося, що всі виявлені фальшиві монети мали бути відправлені до Департаменту Гірських та Соляних справ для знищення (Ст. 594). А сенатським Указом № 22287 від 1 червня 1849 р. вимагалось надсилати підозрілі монети на попередні випробовування на Монетний двір. Ця норма було пролонгована й у Монетному Статуті в редакції 1857 р., а виявлені інструменти для виготовлення підробок та сировина, а також виявлені при цьому підроблені монети мали бути відправлені до Департаменту Гірських та Соляних справ для знищення (Свод Законов Российской империи, 1857, с. 37). Монетний Статут 1899 р. містить аналогічні норми (ПЗЗРІ. Том XIX. № 17120, 1902, с. 669).

У короткому звіті Державного банку за січень-жовтень 1868 р. вказується, що «з часу першої появи в народному обігу до 1 січня 1868 р. передано до державного банку 101,220 листів на 1.232.153 руб. Різних родів підробок, що стали відомими, нараховується до 143, а саме: 25 руб. 33 роди; 3 руб. 28, 10 руб. 25; 5 руб. 23; 50 руб. 18; 1 руб. 14; і 100 руб. 2 роди («Т.М.»)» (Николаевский Вестник, 1868, № 90, с. 369). Вказані суми та кількість підробок дають підстави встановити найчастіше підроблюваний номінал білетів у 10 руб., хоча наведені в повідомленні кількості різного роду підробок свідчать про більш-менш рівномірний розподіл за кількістю між середніми номіналами, найчастіше підроблялися 25 руб., а найменш привабливими для фальсифікаторів виявились 100 руб. Також такі суттєві показники ще раз підтверджують гостроту нагальності боротьби з фальшивомонетництвом на державному рівні.

Найчастіше виявлені фальсифікати, по справах з якими завершене слідство та суд, підлягали знищенню на Монетному дворі. Так, наприклад, щодо виявлених у місцевого жителя м. Хмільника Подільської губернії Янкеля Аронова фальшивих монет. 13 грудня 1911 р. суд постановив: «.../ Речові докази – фальшиві монети надіслати для знищення на Монетний двір /.../» (ДАВО, Ф. Д-192, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 2, 1911–1916 рр.), спершу направивши з копією справи Прокурору Вінницького суду: «.../ і що речові докази: три фальшивих монети п'яти рублевого номіналу і одна така сама монета десяти рублевого номіналу при цьому додають-

ся» (ДАВО, Ф. Д-192, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 3, 1911–1916 рр.). 12 січня 1912 р. Генеральному прокурору Вінницького суду було надіслано лист із Санкт-Петербурзького монетного двору з повідомленням, що по справі Янкеля Аронова: «/.../ отримані фальшиві монети, надіслані при відношенні від 15 грудня минулогор. за № 961, Монетним Двором знищено» (ДАВО, Ф. Д-192, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 4, 1911–1916 рр.). Така ж доля й речового доказу за справою виявленого в катеринославського торговця І. Цекурмана фальшивого кредитного білета номіналом 10 руб. була визначена мировим суддею, котрий «розглянувши поточну справу, визнав Цукермана винним та присудив до ув'язнення терміном на 1 місяць. Фальшиву кредитку постановив відправити в Петроград на монетний двір для знищення» (Приднепровский Край, 1916, № 5839, с. 4).

Отже, ми бачимо, що виявлені органами поліції під час обшуків фальшиві гроші найчастіше знищувалися після проведення слідства. Можна припустити, що така доля чекала на виявлені у приватних осіб підробки з метою запобігання їх повторної спроби введення до обігу і спроби викрадення та повторного обману населення. Саме тому на сьогоднішній день більшість відомих дослідникам підробок є результатами випадкових знахідок, рідше фальшиві монети та кредитні білети зберігаються в колекціях музеїв. Знайдені в наш час фальшиві грошові знаки Російської імперії часто несуть на собі сліди спроби їхнього знищення: наскрізні

отвори, вигини, глибокі подряпини, відпиляні частини чи монети, розламані на декілька частин.

При виявленні підроблених кредитних білетів їх зразки погашалися в Експедиції заготівлі державних паперів, де проводилась експертиза, проставлялися штампелі «ФАЛЬШИВЫЙ», а також визначався рід підробки для подальшого інформування регіональних слідчих органів (Мальшев, 1991, с. 182). Натомість у колекції Державного Ермітажу в Санкт-Петербурзі наявні тогочасні підробки банкнот із надруками, окрім штампеля «ФАЛЬШИВЫЙ» (ДЕ, Інв. № ОН РБ 243) (Рис. 2), а також «НЕГОДНЫЙ» (ДЕ, Інв. № ОН РБ 115), наддрук «САМАРСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ» (ДЕ, Інв. № ОН РБ 237), що свідчить про місце виявлення підробки, а також наскрізні погашення у вигляді квадратних та круглих отворів, уневажнення шляхом витинання підпису касира овальним перфоратором (ДЕ, Інв. № ОН РБ 303). У приватній колекції киянина Р. Мазура зберігається тогочасна підробка державного кредитного білета номіналом 25 руб. 1872 р., на полі якої, окрім штампеля погашення «ФАЛЬШИВЫЙ», у лівому верхньому куті аверсу нанесено підпис, що вказує на направлення підробки управляючому Е. Ломанському, адже підробка виготовлена на високому технічному рівні (Рис. 3).

Хоча відомі випадки повернення із Санкт-Петербурга після експертизи підроблених банкнот разом із висновками, про що свідчать збережені в Державному архіві Хмельницької області справи із зразками підробок, укладених в окремі конверти

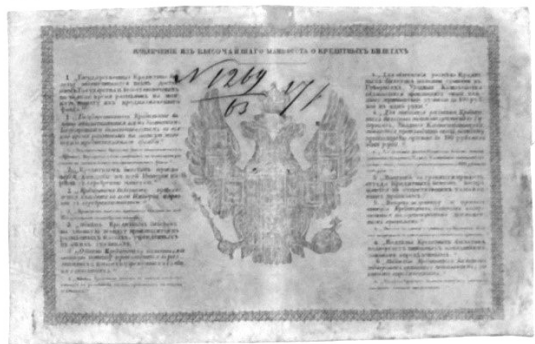

Рис. 2. Державний Ермітаж. Зібрання Г. Н. Ліхачьова. Тогочасна підробка банкноти 5 руб. 1859 р. Інв. № ОН РБ 243

Рис. 3. Тогочасна підробка 25 руб. 1872 р. із надписом про спрямування до керуючого Е. Ламанського. Приватна колекція, м. Київ

та промарковані як окремі аркуші у справі. Так виявлений 1884 р. в м. Дунаївці фальшивий кредитний білет номіналом 5 руб. зразка 1880 р. з № 391617 має надрук червоним кольором «ФАЛЬШИВЫЙ» (ДАХО, Ф. 281, Оп. 1, Спр. 934, Арк. 16), а на виявлених серед грошей із зібраного податку в м. Малих Мечетках фальшиві 100 руб. зразка 1887 р. мали одразу три штампи «НЕГОДНЫЙ», проставлені в різних частинах підробки (зادля уникнення спроби її повторного введення у грошовий обіг – Авт.). Також до підробки додано копію акта її огляду та експертизи в Експедиції заготівлі цінних паперів (ДАХО, Ф. 281, Оп. 1, Спр. 410. Арк. 44–47). Унікальним та неописаним у фаховій літературі є знайдений у справі підроблений кредитний білет номіналом 5 руб. зразка 1880 р., виявлений у м. Летичеві, що містив на своєму полі овальний штамп синього кольору з текстом: «341 УЕЗДНОЕ КАЗНАЧЕЙСТВО КИЕВ 341» (ДАХО, Ф. 281, Оп. 1, Спр. 975. Арк. 11–12).

Щодо покарань, то смертна кара, що побутувала із часів Середньовіччя (Бойко-Гагарин, 2017, с. 361), частково збереглася і в першій чверті XIX ст. Так, зокрема, відповідно до «Узаконень, виданих у 1817 р. Валаським Господарем Іоаном Караджеем», у VIII Главі «Про діячів фальшивої монети» визначено смертну кару для всіх, хто був викритий у виготовленні як підробок із недорогоцінного металу з наявністю покриття, так і тих, хто незаконно виготовляв монети навіть відповідно до прийнятого в державі стандарту, порушуючи таким чином монопольне право емітента на карбування монет (Маркевич, 1889, с. 791). Натомість реальних фактів страт фальшивомонетників у Російській імперії із середини XVIII ст. ми не зафіксували у фондах державних архівів чи при вивченні інших джерел та публікацій попередників. У XVIII ст. імператорськими указами було проведено межу між ступенем вини головних організаторів процесу підробки монет та рядовими учасниками окремих складових цього процесу, відповідно до чого було розроблено систему покарань різного ступеня суворості залежно від участі у злочині та ініціативи (Сокольский, 1873, с. 177). В «Укладенні про покарання кримінальні та виправні» встановлювалося, що винні в підробці державної платинової, золотої, срібної та мідної монети, навіть відповідно до державних стандартів, підлягають позбавленню всіх майнових прав та висилці на каторгу у фортеці на термін від 8 до 10 р., а якщо вони згідно із законом не позбавлені тілесних покарань, то покарати плітьми (Ст. 588 Укладення 1845 р.). У Монетному Статуті 1857 р. *судочинство за злочини* «по монетній частині» регулювалися Ст. 209–221 (Свод Законов Российской империи, 1857, с. 36–38). Так, згідно

із Главою II згаданого Статуту відповідальність за протидію проникнення в грошовий обіг та вилучення виявленої фальшивої монети покладалося на начальників губерній, а також на міські та земські органи поліції, що були уповноважені вести із даного питання слідчі дії (Ст. 209 Монетного Статуту 1857 р.). Судочинство над фальшивомонетниками відбувалось у судах на загальних підставах, установлених для карних справ (Ст. 220 Монетного Статуту 1857 р.).

Так, наприклад за Ст. 556 та 567 Укладення про покарання кримінальні та виправні редакції 1866 р. місцевого жителя м. Хмільник Подільської губернії Янкеля Аронова, що маскувався під прізвиськом Ліпов Гройсберг, 13 грудня 1911 р. суд постановив: «/.../ лишити всіх прав на майно та заслати на каторжні роботи на 7 років із наслідками, передбаченими у 25 Ст. Укладення про пок. Судові витрати накласти на майно засудженого. /.../. Місцевого жителя того ж міста Хмільника Менделя Іцкова Маламуда визнати судом виправданим» (ДАВО, Ф. Д-192, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 2, 1911–1916 pp.).

Проте, якщо злочин з виготовлення підробленої монети було здійснено майстром, що мав відношення до роботи на державному монетному дворі або виконував нагляд за якістю їх виробництва, тоді покарання збільшується в терміні – від 10 до 12 років з можливими тілесними покараннями та накладенням тавра (Ст. 589 Укладення 1845р.).

Посібники та помічники виробників фальшивих монет, а також ті, хто займався їх збутом, виготовляв чи продавав сировину чи штемпелі, каралися позбавленням волі терміном від 4 до 6 років, а особи, які повідомили уряду про своїх компаньйонів, звільнялися від відповідальності (Ст. 591 Укладення 1845 р.).

Монетний Статут 1857 р. (Свод Законов Российской империи, 1857, с. 33–38) спираючись на Укладення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., надавав більш широкі пояснення технічним складовим процесу підробки. Так, зокрема, відповідно до ст. 191 Монетного Статуту заборонялось, окрім безпосереднього виготовлення фальшивих монет, також і посріблення, лудіння та позолочення інших монет державного карбування; Ст. 192 обмежувала будь-яку участь у процесі підробки монет; Ст. 193 забороняла умисно приймати підроблені монети в обіг, а в разі несвідомого отримання таких монет зобов'язувала передати їх правоохоронним органам.

Законодавцем передбачалося покарання й за обтинання монети по колу з метою крадіжки дорогоцінного металу, санкція передбачала позбавлення особистих прав та заслання на проживання

в Томській та Тобольській губернії з ув'язненням терміном від 2 до 3 р. (Ст. 598 Укладення 1845 р.). «Укладення про покарання кримінальні та виправні» в редакції 1866 р. майже не змінювало сутності підходів до протидії фальшивомонетництву.

Успішні слідчі дії та пильність населення допомагали затримати фальшивомонетників, на яких далі чекав *суд та покарання* за скоєний ними злочин. Періодична преса часто повідомляла про суди над фальсифікаторами грошей та винесені судами рішення. Так, газета «Аккерманское Слово» публікує дані про визначені судом строки ув'язнення затриманої у Варшаві групи фальшивомонетників: «*Справа фальшивомонетників*. Варшава 14. Суд виніс вирок у вигляді каторги Дунаєвському, Левальду, Літовкіну, Колпашнікову та Семерову 10 років, 17 осіб до 6 років, 27 осіб по 4 роки, одного до 2 років і 8 місяців, 4 приговорені до арештантських відділень, 4 до ув'язнення на термін до 1 р., 13 виправдані» (Аккерманское Слово, 1914, № 735, с. 2). Майже через рік газета «Кієв» повідомляє нові дані щодо цієї ж справи: «*Справа фальшивомонетників*. Варшава, 25. У справі фальшивомонетників судова палата, після дводенної наради, винесла вирок, яким затверджено вирок окружного суду стосовно до головних винних у процесі Дунаєвського та Евальда засудити до каторги на 10 років. Семерову замість 10 років каторги присудити 8 років, а Педасову та Кіреєву – до ув'язнення на 3 місяці. Двоє виправдані» (Кієв, 1915, № 494, с. 2). Справа Дунаєвського та Левальда набула широкого соціального резонансу, інформацію про судовий вирок поширюють і інші газети, зокрема «Южная Почта» міста Керчі (Южная Почта, 1914, № 132, с. 2), «Ведомости Одесского градоначальства» (Ведомости одесского градоначальства, 1915, № 110, с. 3), вінницька газета «Юго-Западный Край» з майже аналогічним текстом повідомлення (Юго-Западный Край, 1915, № 119, с. 3).

Із вказаних у повідомленні вироків бачимо, що суровість покарання прямо залежало від ступеня участі в організації злочину. Вражає кількість залучених до процесу звинувачуваних – чисельність банди досягла 60 осіб. Із повідомлень, опублікованих у різних містах із проміжком часу в 11 місяців, бачимо, що редакторами газет допущено значні невідповідності щодо кількості учасників злочинного угруповання, кількості виправданих осіб, у прізвисьці одного з організаторів (Левальда замість Евальда), а також у зменшенні строку ув'язнення злочинця Семенова до 8 р. замість попередньо повідомлених 10. Не можна виключати також те, що справу та рішення суду щодо зазначеної вище групи злочинців було переглянуто і використано додаткові матеріали слідства. Це свідчить про те, що зна-

чна кількість газетних даних потребує уточнення, тобто, використання вагомих історичних джерел, зокрема, матеріалів архівів (Орлик, Бойко-Гагарін, 2017, сс. 143–164).

Поява паперових асигнацій стала новим прогресивним явищем у суспільстві, хоча і їх підrobка не змусила себе довго чекати. В. Сокольський вказує на прирівнення відповідальності підrobки асигнацій до підrobки монет ще в іменному указі від 25 жовтня 1772 р., а пізніше, 14 грудня 1814 р. підrobка асигнацій була визнана *суспільним грабунком*. Ще в 1797 р. до фальшивомонетництва були прирівняні підrobки цінних паперів, свідоцтва та білети Державного допоміжного банку для дворян, що були визнані такими, що несуть шкоду суспільному благу, а винний у такому злочині мав бути покараний як фальшивомонетник (Сокольський, 1873, с. 156).

У процесі підrobки асигнацій винними вважалися не лише ті, хто зміг відтворити повний цикл виробництва, а також ті, хто лише постачав спеціально захищений папір, нумератори, виготовляв кліше, штемпелі, шрифти, оволодіння навичками скопіювати підпис касира тощо (Сокольський, 1873, с. 178).

У джерелах наявні певні свідчення про деякі факти з перебування фальшивомонетників у в'язниці. Так, зокрема, в одеській газеті «Правда» знаходимо повідомлення про вбивство фальшивомонетником свого спільника в тюремній камері у Симбірську (нині м. Ульяновськ, Російська Федерація – Авт.): «*Голосу*» пишуть із Симбірська, що у слідчій камері тюрми симбірський міщанин Сергій Хазов, засуджений окружним судом за підrobку монети до заслання на каторжну роботу, зарізав спільника по злочину також симбірського міщанина Федіра Голубова. Згідно з поясненнями Хазова злочин скоєно ним у злобі на покійного за наклеп на нього, Хазова, щодо підrobки та збуту фальшивої монети» (Правда, 1878, № 32, с. 5).

Засуджений до 7 років ув'язнення житель м. Хмільника Подільської губернії Янкель Аронов направлений до в'язниці 24 листопада 1911 р., достроково відбув покарання та за постановою Харківської тюремної інспекції від 27 січня 1916 р. був звільнений від каторги: «*/.../ каторжний арестант Янкель Аронов, він же Ліпов Гройсберг, 14 січня цього р. завершив термін каторжних робіт і того ж числа відправлений у відомість Іркутської Тюремної Інспекції для видворення*» (ДАВО, Ф. Д-192, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 5, 1911–1916 рр.).

Висновки. Отже, проаналізувавши матеріали законодавчих актів Російської імперії, що регламентували основи боротьби держави проти підrobки грошей, а також навівши приклади реальних

справ фальшивомонетників із фондів державних архівів та повідомлень зі сторінок тогочасних газет, ми виділили основні складники державної політики протидії фальшуванню грошей, що включає: інформування населення про появу підробок із переліком їх ознак; особливості проведення слідства та заохочення населення до викриття зловмисників; проведення державної експертизи підозрілих та вилучених у ході слідства підроблених грошей; судочинство та покарання за скоєні злочини винних у підробці монет та банкнот. Проаналізовані джерела дають змогу вперше ввести до наукового обігу раніше невідомі факти підробки грошей в Україні, встановити особливості проведення слідства та судочинства, відповідності його до тогочасних законів, а також на основі вивчення збережених до сьогодні зразків фальшивих банкнот із колекцій музеїв ввести до наукового обігу раніше

невідомі інструменти погашення фальсифікатів. Установлено причини відсутності на сьогоднішній день тогочасних підробок монет та кредитних білетів у фондах державних музеїв. Сукупність проаналізованих джерел надала можливість сформулювати висновки щодо стану та ефективності в державній політиці боротьби з підробкою засобів грошової оплати в Російській імперії XIX – початку XX ст. Перспективи подальшого дослідження обраної теми полягають у розширенні джерельної бази, що дасть змогу провести ґрунтовний аналіз аспекту підробки грошей у Наддніпрянській Україні.

Подяки. Автор висловлює щирі подяки за критичні зауваження та корисні поради доктору історичних наук, професору Центральноукраїнського національного технічного університету – Орлику Василю Михайловичу.

Бібліографічні посилання

Адрианов, Я., 2016. *Фальшивые монеты трех последних столетий в жизни и в нумизматике. Российская империя. РСФСР. СССР. Альбом-Каталог.* Пермь.

Бойко-Гагарин, А. С., 2017. *Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени.* Киев: Украинская конфедерация журналистов.

Голосу пишут из Симбирска, 1878. *Правда.* Одесса, № 32, 8(20) февраля, с. 5.

Дело фальшивомонетчиков, 1914. *Аккерманское Слово.* Аккерман, № 735, воскресенье, 15 июня, с. 2.

Дело фальшивомонетчиков, 1915. *Киев*, № 494, среда, 27 мая, с. 2.

Деммени, М., 1887. *Сборник указов по монетному и медальному делу в России, помещенных в Полном Собрании Законов с 1649 по 1881 г.* Санкт-Петербург, т. 1.

К обнаружению фабрики фальшивых монет на Демеевке, 1907. *Киевлянин.* Киев, № 284, воскресенье, 14-го октября, с. 4.

Колобова, И. Н., 2015. Материалы Национального исторического архива Беларуси о деятельности фальшивомонетчиков XIX в. *Pieniadz a propaganda. Wspolne dziedzictwo Europy. Studia i Materiały.* Augustów; Warszawa, с. 208.

Коцур, В. П., 2013. Актуальні напрями та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні. *Наукові записки з української історії*, вип. 33, с. 3–8.

Кредитки с одинаковыми номерами, 1916. *Аккерманское Слово.* Аккерман, № 1453, суббота, 29 октября, с. 3.

Малышев, А. И., Таранков, В. И. и Смиранный, И. Н., 1991. *Бумажные денежные знаки России и СССР.* Москва: Финансы и статистика.

Маркевич А., 1889. Указания, изданные в 1817 году Валахским Господарем Иоанном Караджеем.

Записки Императорского Одесского общества истории и древностей, вып. 15, с. 791.

Над Михайлом Бобровим, Павлом і Трофимом Трушами, Іонікієм Дирдою та Яковом Компанійцем, звинувачених у підробці монети. Спр. 678. Оп. 3. Київська губернська тюремна інспекція. Ф. 7. Київ: Державний архів Київської області, арк. 29.

Одесса. Обнаружена фабрика, 1909. *Асхабад.* Асхабад, № 72 (3239), пятница, 20 марта, с. 3.

Орлик, В. М., 2011. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, вип. 18, сс. 59–64.

Орлик, В. М., 2013. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). *Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі.* Київ, сс. 129–133.

Орлик, С. В. та Бойко-Гагарин, А. С., 2017. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої Світової війни. *Український нумізматичний щорічник.* Київ, № 1, сс. 143–164.

Орлик, С. В., 2018. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Банкаускі Веснік.* Минск, № 2, сс. 51–54.

Орлик, С. В., 2018. *Фінансова політика російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині в роки Першої світової війни (1914–1917 рр.).* Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ.

Орлик, С. В., 2018. *Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914–1917 рр.).* Монографія. Біла Церква: Пшонківський О. В.

По делу фальшивомонетчиков, 1915. *Ведомости одесского градоначальства.* Одесса, № 110, с. 3.

Полное собрание Законов Российской империи, с 1649 года, 1830. Печатано в типографії II Отделе-

ния Его Императорской Величества Канцелярии, т. 30 (1808–1809).

Полное собрание Законов Российской империи, с 1649 года, 1830. Печатано в типографии II Отделения Его Императорской Величества Канцелярии, т. 36 (1819).

Полное собрание Законов Российской империи, с 1649 года, 1830. Печатано в типографии II Отделения Его Императорской Величества Канцелярии, т. 31 (1810–1811).

Полное собрание Законов Российской империи. Собрание третье, 1902. Санкт-Петербург, т. 19 (1899), отделение I (От № 16310–17967).

Приговор по делу фальшивомонетчиков, 1915. *Юго-Западный Край* Винница, № 119, среда, 27 мая, с. 3.

Приговор суда по делу фальшивомонетчиков, 1914. *Южная Почта*, № 132, воскресенье, 15 июня. Керчь, с. 2.

Про зміни в друці 2-го роду підробки кредитних білетів сторублевого номіналу, 1896. Спр. 5. Оп. 1. Київський Арсенал. Ф. 338. Київ: Державний архів м. Києва (ДАК), арк. 28.

Производство прокурора Винницкого окружного суда по делу Гройстерга, обвиняемого в подделке фальшивых денег, 1911–1916 гг. Спр. 64. Оп. 3. Прокурор Винницкого окружного суда. Ф. Д-192. Винница: Державний архів Вінницької області.

Російська імперія. Кредитний білет 1 рубль зразка 1898 р. Серія НВ-479. Інв. № ПГЗ-754/1–1. Київ: Національний музей історії України (НМІУ).

Російська імперія. Кредитний білет 1 рубль зразка 1898 р. Серія НВ-479. Інв. № ПГЗ-754/1–2. Київ: Національний музей історії України.

Російська імперія. Кредитний білет 1 рубль зразка 1898 р. Серія НВ-479. Інв. № ПГЗ-754/1–3. Київ: Національний музей історії України.

Російська імперія. Кредитний білет 1 рубль зразка 1898 р. Серія НВ-479. Інв. № ПГЗ-754/1–4. Київ: Національний музей історії України.

Російська імперія. Кредитний білет 1 рубль зразка 1898 р. Серія НВ-479. Інв. № ПГЗ-754/1–5. Київ: Національний музей історії України.

Рязанцева, І. М., 2011. Боротьба з фальшивомонетництвом в українських землях у складі Російської імперії середини XVIII – кінці XIX ст. *Право і безпека*, вип. 40, с. 36.

Сокольский, В., 1873. *О нарушениях уставов монетных*. Историко-юридическое исследование. Киев.

Спр. 195. Оп. 1. Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Ф. 365. Київ: Центральний державний історичний архів України, арк. 64–65.

Спр. 30. Оп. 1. Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Ф. 365. Київ: Центральний державний історичний архів України, арк. 49.

Спр. 5885. Оп. 1. Прокурор Київської судової палати, м. Київ. Ф. 317. Київ: Центральний державний історичний архів України, арк. 20.

Спр. 7284. Оп. 1. Прокурор Одеської судової палати, м. Одеса. Ф. 419. Київ: Центральний державний історичний архів України, арк. 209–210.

Справа про виявлення при спадку відставного капітана міста Летичева Данілова фальшивих двох п'яти рублевих кредитних білетів. Спр. 975. Оп. 1. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. Ф. 281. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, арк. 11–12.

Справа про виявлення у збирача податків с. Мала Мечетка Ізюта П. фальшивого кредитного білету номіналом 100 руб. Спр. 410. Оп. 1. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. Ф. 281. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, арк. 44–47.

Справа про заслання на каторгу міщан Савранські за підробку золотих та срібних монет. Спр. 1129. Оп. 5. Київська губернська тюремна інспекція. Ф. 7. Київ: Державний архів Київської області, арк. 20–23.

Справа про заслання на каторгу селянина Вайнгермана за підробку золотих та срібних монет. Спр. 1331. Оп. 5. Київська губернська тюремна інспекція. Ф. 7. Київ: Київський обласний державний архів, арк. 3.

Справа про збут фальшивого 5 рублевого кредитного білету пруським підданим, проживаючим у м. Денаївці. Спр. 934. Оп. 1. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. Фонд 281. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області (ДАХО), арк. 16.

Стефановский Е., 1977. Фальсификация некоторых кредитных билетов России конца XIX века. *Советский коллекционер*, вып. 15, сс. 160–163.

Суд. Фальшивая кредитка, 1916. *Приднепровский Край*. Екатеринослав, № 5839, четверг, 12 мая, с. 4.

Съезд криминалистов, 1910. *Южная Заря*. Екатеринослав, № 1177, вторник, 27 апреля (10 мая), сс. 1–2.

Таганцев, Н. С., 1876. *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1866 года*. С дополнениями по 1-е января 1876 г. 2-е изд. Санкт-Петербург.

Тимошина, Н. Н., 2015. О фальшивомонетничестве начала XIX в. по воспоминаниям Владимирского губернатора, князя И. М. Долгорукова. *Восемнадцатая Всероссийская нумизматическая конференция*. Тезисы докладов и сообщений. Москва–Коломна. 20–25 апреля 2015 г. Москва, с. 200.

Тогочасна підробка банкноти 10 крб., 1864 р. Інв. № ОН РБ 237. *Зібрання Г. Н. Ліхачьова*. Державний Ермітаж.

Тогочасна підробка банкноти 10 крб., 1894 р. Інв. № ОН РБ 303. *Зібрання Г. Н. Ліхачьова*. Державний Ермітаж.

Тогочасна підробка банкноти 5 крб., 1819 р. Інв. № ОН РБ 115. *Зібрання Г. Н. Ліхачьова*. Державний Ермітаж.

Тогочасна підробка банкноти 5 крб., 1859 р. Інв. № ОН РБ 243. *Зібрання Г. Н. Ліхачьова*. Державний Ермітаж.

Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, 1845. Санкт-Петербург.

Уставы монетный, горный и о соли. В: *Свод Законов Российской империи, издания 1857 года*. Санкт-Петербург, т. 7, сс. 1–42.

Фальшивомонетчики, 1909. *Полтавскія Ведомости*. Полтава, № 368, четверг, 9 апреля, с. 2.

Фальшивомонетчики, 1911. *Киевские Отклики*. Киев, № 58, 22 апреля 1911 г., с. 3.

Фальшивомонетчики, 1913. *Южная Копейка*. Киев, № 914, 22 июля, с. 3; № 915, 23 июля, с. 3.

Adrianov, Ya., 2016. *Fal'shivye monety trekh poslednykh stoletiy v zhizni i v numizmatike*. Rossiyskaya imperiya. RSFSR. SSSR. Al'bom-Katalog [*The coin forgeries of the last three centuries in life and numismatics*. RSFSR. USSR. Album-Catalogue]. Perm' (in Russian).

Boyko-Gagarin, A. S., 2017. *Fal'shivomonetnichestvo v Tsentral'noy i Vostochnoy Evrope v epokhu Srednevekov'ya i rannego Novogo vremeni* [*The counterfeit money in Central and Eastern Europe in the Middle age and Modern time*]. Kiev: Ukrainskaya konfederatsiya zhurnalistov (in Russian).

Counterfeit banknote 10 rubles, 1864 r. Inv. no. ON RB237. *H. N. Likhachov's collection*. State Hermitage.

Counterfeit banknote 10 rubles, 1894 r. Inv. no. ON RB303. *H. N. Likhachov's collection*. State Hermitage.

Counterfeit banknote 5 rubles, 1819 r. Inv. no. ON RB115. *H. N. Likhachov's collection*. State Hermitage.

Counterfeit banknote 5 rubles, 1859 r. Inv. no. ON RB243. *H. N. Likhachov's collection*. State Hermitage.

Delo fal'shivomonetchikov [The counterfeiters case], 1914. *Akkermanskoe Slovo*. Akkerman, no. 735, Sunday, June 15, p. 2 (in Russian).

Delo fal'shivomonetchikov [The counterfeiters case], 1915. *Kiev*, no. 494, Wednesday, May 27, p. 2 (in Russian).

Demmeni, M., 1887. *Sbornik ukazov po monetnomu i medal'nomu delu v Rossii, pomeshchennykh v Polnom Sobranii Zakonov s 1649 po 1881 g.* [*Collection of Decrees on the coins and medals in Russia, placed in the General Assembly by Law from 1649 to 1881*]. St. Petersburg, vol. 1 (in Russian).

Fal'shivomonetchiki [Counterfeiters], 1909. *Poltavskiya Vedomosti* [*The Poltava News*]. Poltava, no. 368, Thursday, April 9, p. 2 (in Russian).

Fal'shivomonetchiki [Counterfeiters], 1911. *Kievskie Otkliki* [*The Kyiv Feedbacks*]. Kiev, no. 58, April 22, p. 3 (in Russian).

Fal'shivomonetchiki [Counterfeiters], 1913. *Yuzhnaya Kopeyka* [*The Southern Kopeck*]. Kiev, no. 914, July 22, p. 3; no. 915, July 23, p. 3 (in Russian).

Fal'shivye den'gi v Peterburge [The counterfeits in St. Petersburg], 1912. *Yuzhnaya Kopeyka* [*The Southern Kopeck*]. Kiev, no. 487, April 28, p. 2 (in Russian).

Fal'shivyykh kreditnykh biletov [The counterfeit credit notes], 1868. *Nikolaevskiy Vestnik* [*The Nikolaev News*]. Nikolaev, no. 90, Friday, November 22, p. 369 (in Russian).

File 30. Inventory 1. Zhandarms'ki ustanovy tymchasovoho viys'kovoho heneral-hubernatorstva

Фальшивые деньги в Петербурге, 1912. *Южная Копейка*. Киев, № 487, 28 апреля, с. 2.

Фальшивых кредитных билетов, 1868. *Николаевский Вестник*. Николаев, № 90, пятница, 22 ноября, с. 369.

Шайка фальшивомонетчиков, 1915. *Черниговское слово*. Чернигов, № 2378, среда, 18 марта, с. 1.

Kotsur, V., and Boiko-Gagarin, A., 2019. Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*. Drohobych, issue 11, pp. 66–77.

References

Halychyny. Fund 365. Kyiv: TsDIAK of Ukraine, p. 49 (in Ukrainian).

File 5885. Inventory 1. Prokuror Kyiv's'koyi sudovoyi palaty, m. Kyiv. Fund 317. Kyiv: TsDIAK of Ukraine, p. 20 (in Ukrainian).

File 7284. Inventory 1. Prokuror Odes's'koyi sudovoyi palaty, m. Odesa. Fund 419. Kyiv: TsDIAK of Ukraine, pp. 209–210 (in Ukrainian).

Fille 195. Inventory 1. Zhandarms'ki ustanovy tymchasovoho viys'kovoho heneral-hubernatorstva Halychyny. Fund 365. Kyiv: Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine), pp. 64–65 (in Ukrainian).

Golosu pishut iz Simbirsk [The voice achieved from Simbirsk], 1878. *Pravda*. Odessa, no. 32, February 8(20), p. 5 (in Russian).

K obnaruzheniyu fabriki fal'shivyykh monet na Demeevke [To the find of the counterfeiters fabric in Demeevka], 1907. *Kievlyanin*. Kiev, no. 284, Sunday, October 14, p. 4 (in Russian).

Kolobova, I. N., 2015. Materialy Natsional'nogo istoricheskogo arkhiva Belarusi o deyatel'nosti fal'shivomonetchikov XIX v. [The materials of the National historical archive of Belarus about the activity of the money counterfeiters in XIX cent.]. *Pieniadz a propaganda. Wspolne dziedzictwo Europy*. Abstract of papers. Augustow; Warszawa, p. 208.

Kotsur, V. P., 2013. Aktual'ni napryamy ta orhanizatsiyni zasady suchasnykh doslidzhen' seredn'ovichnoyi numizmatyky v Ukrayini [Current trends and organizational principles of modern studies of medieval numismatics in Ukraine]. *Naukovi zapysky z ukrayins'koyi istoriyi* [*The scientific notes of the Ukrainian history*], issue 33, pp. 3–8 (in Ukrainian).

Kotsur, V., and Boiko-Gagarin, A., 2019. Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*. Drohobych, issue 11, pp. 66–77.

Kreditki s odinakovymi nomerami [The credit notes with the same numbers], 1916. *Akkermanskoe Slovo* [*The Ackermann Word*]. Akkerman, no. 1453, Saturday, October 29, p. 3 (in Russian).

Malyshev, A. I., Tarankov, V. I., and Smirennyy, I. N., 1991. *Bumazhnye denezhnye znaki Rossii i SSSR* [*Paper banknotes of Russia and the USSR*]. Moscow: Finansy i statistika (in Russian).

Markevich A., 1889. Uzakoneniya, izdannye v 1817 godu Valakhskim Gospodarem Ioannom Karadzheyu [The laws published in 1817 by the Walachian ruler Kohn Karajay]. *Zapiski Imperatorskogo Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey* [The notes of the Imperial history and antiquity society of Odessa], issue 15, p. 791 (in Russian).

Nad Mykhalom Bobrovym, Pavlom i Trofymom Trushamy, Ionikiyem Dyrdoyu ta Yakovom Kompaniytsem, zvyuvachenykh u pidrobtsi monety [Over Mykhailo Bobrov, Pavel and Trofim Trusha, Ionikiy Dirda and Yakov Kompaniets, accused of counterfeiting coins]. File 678. Inventory 3. Kyiv: State Archives of Kyiv Oblast, p. 29.

Odessa. Obnaruzhena fabrika, 1909. *Askhabad*. Askhabad, no. 72 (3239), Friday, March 20, p. 3 (in Russian).

Orlik, S. V., 2018a. Rossiyskie fal'shivye kreditnye bilety v Galitsii v gody Pervoy mirovoy voyny [Russian fake credit tickets in Galicia during the First World War]. *Bankauski Vesnik*. Minsk, no. 2, pp. 51–54 (in Russian).

Orlyk, S. V., 2018b. *Finansova polityka rosiys'koho okupatsiynoho rezhymu v Halychyni ta Bukovyni v roky Pershoyi svitovoyi viyny (1914–1917 rr.)* [Financial policy of the Russian occupation regime in Galicia and Bukovina during the First World War (1914–1917)]. Abstract of DS thesis. Kyiv (in Ukrainian).

Orlyk, S. V., 2018c. *Finansova polityka rosiys'koho uryadu na okupovanykh terytoriyakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoyi svitovoyi viyny (1914–1917 rr.)* [Financial Policy of the Russian Government in the Occupied Territories of Galicia and Bukovina during the First World War (1914–1917)]. Monograph. Bila Tserkva: Pshonkiv's'kyi O. V. (in Ukrainian).

Orlyk, S. V., and Boyko-Haharin, A. S., 2017. Fal'shivomonetnytstvo v Ukrayini v roky Pershoyi Svitovoyi viyny [Money counterfeiting in Ukraine during the WWI]. *Ukrayins'kyi numizmatychnyy shchorichnyk* [The Ukrainian Numismatic Annual]. Kyiv, issue 1, pp. 143–164 (in Ukrainian).

Orlyk, V. M., 2011. Do pytannya metodolohiyi doslidzhen' problem ekonomichnoyi istoriyi Rosiys'koyi imperiyi [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.* [Problems of the History of Ukraine of the 19th and the beginning of the 20th cc.]. Kyiv, issue 18, pp. 59–64 (in Ukrainian).

Orlyk, V. M., 2013. Informatsiynyy potentsial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhennyakh (na prykladi monet derzhav Khrestonostsiv) [The informational potential of the WEB-resources (on example of coins of the Crusader States)]. *Arkhivoznavchi ta dzhereloznavchi haluzi znan': problemy vzayemodiyi na suchasnomu etapi* [Archival and source knowledge sciences: problems of interaction at the present stage]. Kyiv, pp. 129–133 (in Ukrainian).

Po delu fal'shivomonetchikov [About the counterfeiters case], 1915. *Vedomosti odesskogo gradonachal'stva* [The news of the Odessa city government] [The news of the Odessa city government]. Odessa, no. 110, p. 3 (in Russian).

Polnoe sobranie Zakonov Rossiyskoy imperii [The complete collection of the Russian empires laws], 1902.

St. Petersburg, 3d collection, vol. 19 (1899), part 1 (no. no. 16310–17967) (in Russian).

Polnoe sobranie Zakonov Rossiyskoy imperii, s 1649 goda [The complete collection of the Russian empires laws], 1830. St. Petersburg, vol. 30 (1808–1809) (in Russian).

Polnoe sobranie Zakonov Rossiyskoy imperii, s 1649 goda [The complete collection of the Russian empires laws], 1830. St. Petersburg, vol. 36 (1819) (in Russian).

Polnoe sobranie Zakonov Rossiyskoy imperii, s 1649 goda [The complete collection of the Russian empires laws], 1830. St. Petersburg, vol. 31 (1810–1811) (in Russian).

Prigovor po delu fal'shivomonetchikov [The court verdict over the counterfeiters], 1915. *Yugo-Zapadnyy Kray* [The South-Western Region]. Vinnitsa, no. 119, Wednesday, May 27, p. 3 (in Russian).

Prigovor suda po delu fal'shivomonetchikov [The court verdict over the counterfeiters], 1914. *Yuzhnaya Pochta* [The Southern Post]. Kerch', no. 132, Sunday, June 15, p. 2 (in Russian).

Pro zminy v drutsi 2-oho rodu pidrobky kredytnykh biletiv storulevoho nominalu, 1896. File 5. Inventory 1. Kyiv: State Archives in the City of Kyiv, p. 28 (in Ukrainian).

Proizvodstvo prokurora Vinnitskogo okruzhnogo suda po delu Groysterga, obvinyaemogo v poddelke fal'shivkyh deneg, 1911–1916. File 64. Inventory 3. Prokuror Vinnyts'koho okruzhnogo sudu. Fund D-192. Vinnytsya: The State Archives of Vinnytsia Region (in Russian).

Rosiys'ka imperiya. Kredytnyy bilet 1 rubl' zrazka 1898 r. Seriya NV-479. Inv. no. PHZ-754/1–1. Kyiv: National Museum of History of Ukraine.

Rosiys'ka imperiya. Kredytnyy bilet 1 rubl' zrazka 1898 r. Seriya NV-479. Inv. no. PHZ-754/1–2. Kyiv: National Museum of History of Ukraine.

Rosiys'ka imperiya. Kredytnyy bilet 1 rubl' zrazka 1898 r. Seriya NV-479. Inv. no. PHZ-754/1–3. Kyiv: National Museum of History of Ukraine.

Rosiys'ka imperiya. Kredytnyy bilet 1 rubl' zrazka 1898 r. Seriya NV-479. Inv. no. PHZ-754/1–4. Kyiv: National Museum of History of Ukraine.

Rosiys'ka imperiya. Kredytnyy bilet 1 rubl' zrazka 1898 r. Seriya NV-479. Inv. no. PHZ-754/1–5. Kyiv: National Museum of History of Ukraine.

Ryazantseva, I. M., 2011. Borot'ba z fal'shivomonetnytstvom v ukrayins'kykh zemlyakh u skladi Rosiys'koyi imperiyi seredyny XVIII – kintsy XIX st. [Counter counterfeiting in the Ukrainian lands in the Russian Empire in the middle of 18th – in the end of the 19th centuries]. *Pravo i bezpeka* [The law and safety], issue 40, p. 36 (in Ukrainian).

S»ezd kriminalistov [The criminalists congress], 1910. *Yuzhnaya Zarya* [The Southern Dawn]. Ekaterinoslav, no. 1177, Tuesday, April 27 (May 10), pp. 1–2.

Shayka fal'shivomonetchikov [The counterfeiters gang], 1915. *Chernigovskoe slovo* [The Chernihiv Word]. Chernigov, no. 2378, Wednesday, March 18, p. 1 (in Russian).

Sokol'skiy, V., 1873. *O narusheniyakh ustavov monetnykh*. Istoriko-yuridicheskoe issledovanie [About

violations of monetary charters. Historical and legal research]. Kiev (in Russian).

Sprava pro vyvavlennya pry spadku vidstavnoho kapitana mista Letycheva Danilova fal'shyvykh dvukh pyaty rublevykh kredytnykh biletiv. File 975. Inventory 1. Prokuror Kamyanets'-Podil's'koho okruzhnoho sudu. Fund 281. Khmelnytsky: State Archives of Khmelnytsky Oblast, pp. 11–12 (in Ukrainian).

Sprava pro vyvavlennya u zbyracha podatkov s. Mala Mechetka Izuyita P. fal'shyvoho kredytnoho biletu nominalom 100 rub. File 410. Inventory 1. Prokuror Kamyanets'-Podil's'koho okruzhnoho sudu. Fund 281. Khmelnytsky: State Archives of Khmelnytsky Oblast, pp. 44–47 (in Ukrainian).

Sprava pro zaslannya na katorhu mishchan Savrans'ky za pidrobku zolotykh ta sribnykh monet. File 1129. Inventory 5. Kyiv's'ka hubern's'ka tyuremna inspektsiya. Fund 7. Kyiv: State Archives of Kyiv Oblast, pp. 20–23 (in Ukrainian).

Sprava pro zaslannya na katorhu selyanyna Vaynermana za pidrobku zolotykh ta sribnykh monet. File 1331. Inventory 5. Kyiv's'ka hubern's'ka tyuremna inspektsiya. Fund 7. Kyiv: State Archives of Kyiv Oblast, p. 3 (in Ukrainian).

Sprava pro zbut fal'shyvoho 5 rublevoho kredytnoho biletu prus'kym piddanym, prozhyvayuchym u m. Denayivtsi. File 934. Inventory 1. Prokuror Kamyanets'-Podil's'koho okruzhnoho sudu. Fund 281. Khmelnytsky: State Archives of Khmelnytsky Oblast, p. 16 (in Ukrainian).

Stefanovskiy E., 1977. Fal'sifikatsiya nekotorykh kreditnykh biletov Rossii kontsa XIX veka [The counterfeiting of some credit notes of Russian empire in the end of XIX cent.]. *Sovetskiy kollektzioner* [The soviet collector], issue 15, pp. 160–163.

Sud. Fal'shivaya kreditka [The court. Forgery credit note], 1916. *Pridneprovskiy Kray* [The Dnieper Region]. Ekaterinoslav, no. 5839, Thursday, May 12, p. 4.

Tagantsev, N. S., 1876. *Ulozhenie o nakazaniyakh ugodovnykh i ispravitel'nykh 1866 goda. S dopolneniyami po 1-e yanvarya 1876 g.* [The Code of Criminal and Correctional Penalties of 1866. With additions to January 1, 1876]. 2nd ed. St. Petersburg.

Timoshina, N. N., 2015. O fal'shivomonetnichestve nachala XIX v. po vospominaniyam Vladimirskogo gubernatora, knyazya I. M. Dolgorukova [About counterfeiting of the beginning of the 19th century according to the memoirs of the Vladimir governor, Prince I. M. Dolgorukov]. *The eighteenth all-Russian numismatic conference*, Moscow – Kolomna. April 20–25, 2015. Moscow, p. 200.

Ulozhenie o nakazaniyakh ugodovnykh i ispravitel'nykh [Criminal and Punishment Code], 1845. St. Petersburg (in Russian).

Ustavy monetnyy, gornyy i o soli [Coins, mining and salt charters]. In: *Svod Zakonov Rossiyskoy imperii, izdaniya 1857 goda* [Code of Laws of the Russian Empire, edition of 1857]. St. Petersburg, vol. 7, pp. 1–42 (in Russian).